

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

Consultatie 'onderwijs op een andere locatie dan school'

Algemene voor-opmerkingen	2
Vraag 1	3
Vraag 2	4
Vraag 3	5
Vraag 4	5
Vraag 5	7
Nabeschouwen	9
Ons finale voorstel is aldus	10
Referenties	11

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

Algemene voor-opmerkingen

Advies Centrum Thuiszitters (ACT!) beperkt zich in de beantwoording op gestelde vragen tot het belang- en het perspectief voor de groep **thuiszitters**¹.

Wij verwachten dat dit wetsvoorstel de groep thuiszitters niet bijzonder zal gaan helpen. Daar lijkt het wetsvoorstel ook niet voor bedoeld. Dat is een gemiste kans. Sterker nog, het lijkt alsof deze groep impliciet wordt ontkend. De groep thuiszitters met gezin meegeteld vullen een stad zo groot als Heerenveen (50.000)! Zo'n groot maatschappelijk probleem, daar kan het Ministerie van OCW toch niet van weggijken? Door de impliciete ontkenning van het bestaan van de groep thuiszitters is het complex de hieronder gestelde vragen te beantwoorden.

Centrale vraag die wij als ACT! ons stellen:

Opent het wetsvoorstel 'onderwijs op een andere locatie dan school' voor de groep thuiszitters een nieuwe kans, of verkleint het wetsvoorstel laagdrempelige onderwijsvormen die passen bij de situatie van de thuiszitters?

Tenslotte hebben wij als **basis kritiek** op het wetsvoorstel, dat thuisonderwijs elk jaar als tijdelijke geoorloofde situatie moet worden beoordeeld. De vooronderstelling daarachter is de meest gewenste opvolging van die tijdelijke situatie: de terugkeer naar regulier bekostigd onderwijs. Wij hanteren een andere norm: wij pleiten voor een duurzame, consistente oplossing voor de doelgroep thuiszitters die wij behartigen. Dat moet volgens ons ook permanent onderwijs op een andere locatie dan school kunnen inhouden, indien de situatie daartoe aanleiding geeft. Deze groep kinderen heeft immers al aangetoond dat

¹ daarmee wordt zowel relatief verzuim (kinderen die > 16 uur "ongeorloofd" hebben verzuimd in 1 maand en staan ingeschreven bij een school bedoeld, als kinderen die vrijstelling van de leerplicht o.b.v. artikel 5A hebben

² Zie Slump (2015)

³ Met het 'schoolse-model' bedoelen we het brede spectrum aan kenmerken op didactisch en organisatorisch terrein, de versmalde kwaliteit- en kwaliteitsborging opvatting bij toezicht en handhaving daarvan (Frissen, P. et al. (2015), de bureaucratische voorwaardelijkheden en afhankelijkheden en inclusief de feitelijke werking van Passend Onderwijs, alles uitwerkend op het micro-, meso- en macro-niveau

⁴ Dit levert ongetwijfeld een interessante discussie met de Onderwijscoöperatie op!

⁵ Advies Centrum Thuiszitters heeft een 'Passende Onderwijs Constructie (POC) ontwikkeld dat

ACT!

Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

het voor hen niet lukt binnen het reguliere stelsel. Voor ons geldt dat perspectief biedend onderwijs gaat boven het bezoeken van de school. Immers, daartoe dient, in onze visie, het openen van de erkenning van het volgen van onderwijs op andere locatie dan school.

Vraag 1

Voorgesteld wordt dat leerlingen in bijzondere gevallen met rijksmiddelen tijdelijk onderwijs kunnen volgen bij een niet-bekostigde school. Welke effecten verwacht u van dit voorstel? Is dit voorstel voor u in de rol van ouder, leraar of onderwijsbestuurder werkbaar? Zo nee, waarom niet? Kleven er volgens u risico's aan de voorgestelde maatregelen? Zo ja, welke?

Het tijdelijke karakter van onderwijs bij een niet-bekostigde school, zoals in het wetsvoorstel aangegeven, is feitelijk een soort gedoogconstructie die onvoldoende recht doet aan de ontwikkelingsvoorwaarden voor de groep thuiszittende kinderen. Sterker nog, door deze 'tegemoetkoming' wordt de waarde van de ontstaansproblematiek van thuiszitters miskend. Het risico bestaat dat er óf door ouders veelvuldig gebruik zal worden gemaakt van deze mogelijkheid, om tijdelijk aan schoolverplichtingen en leerplichtprocedures (die hun kinderen eerder kwaad dan goed hebben gedaan/doen) te ontsnappen, óf dat scholen daar sterk op aan zullen sturen. Hoewel dan tegelijkertijd weer ingeperkt tot de kwaliteitborgingsregels die er in het wetsvoorstel worden beschreven (zie ook beantwoording van vraag 4). Resultante van het wetsvoorstel is dan geen uitbreiding maar vooral een indamming van 'alternatieve onderwijs- en ontwikkelingsmogelijkheden'. Vooral voor de thuiszittende kinderen.

Het allergrootste bezwaar ligt evenwel in het beoogde perspectief: dat de 'thuisleerders' uiteindelijk weer terug naar school gaan. Dat niet gedifferentieerd over dat terugkeer perspectief wordt gesproken vinden wij kwalijk. Thuiszittende kinderen zijn al uitgevallen uit reguliere onderwijssettings en -kaders en daardoor getraumatiseerd. Als en zolang de school de regie houdt over het tijdelijke thuisonderwijs dat het kind ontvangt, en zolang het doel van dit onderwijs-op-andere-locatie is terugkeer naar school, zullen we deze kinderen alleen nog maar verder traumatiseren. Deze kinderen verdienen een passend alternatief, en dat hoeft voor ons zeker niet per sé in te houden dat ze terug naar school moeten. Maatwerk dat borg staat voor daadwerkelijk onderwijs dat past² (we vermijden hier de term 'passend onderwijs') moet kunnen inhouden

² Zie Slump (2015)

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

dat kinderen niet-schoolse³ leer- en ontwikkel-carrières doorlopen. Het wetsvoorstel biedt daarin slechts gedeeltelijk een opening. Wij pleiten derhalve voor een open-einde benadering: de uitkomst is resultante van het proces. Wij begrijpen dat op dat proces van onderwijs op een andere locatie, b.v. thuisonderwijs of alternatieve vormen van educatie (makers- en 'schaakclubs') een minimale borging van kwaliteit moet krijgen. Onze overtuiging is dat die kwaliteitsborging als hoogste norm moet krijgen: passend bij het kind. En pas in tweede instantie behaalde kwalificaties, waaronder dan vastgelegde eindtermen en verwerkt in een flexibel curriculum. Dit sluit dus geenszins uit dat startkwalificaties, eindtermen en diploma's worden behaald! Het proces daar naartoe zal echter fundamenteel verschillen: andere leersettings (binnen en buitenshuis), bredere variaties in pedagogisch/didactisch handelen, andere sequentiëring van leerstof, en loslaten van de leertijd - dat overigens ook versnelling ten opzichte van reguliere leertijd kan inhouden. Het ACT! heeft hiertoe het instrument Passende Onderwijs Constructie (POC) ontwikkeld. Een op communicatie en aan leerproces vordering gerelateerd onderwijskundig design-model.

Vraag 2

Voorgesteld wordt dat sportieve en culturele toptalenten in het basisonderwijs mogen afwijken van de onderwijslocatie en onderwijs mogen volgen buiten reguliere lestijden, als daarover overeenstemming wordt bereikt tussen ouders en de school. Welke effecten verwacht u van dit voorstel? Is dit voorstel voor u in de rol van ouder, leraar of onderwijsbestuurder werkbaar? Zo nee, waarom niet? Kleven er volgens u risico's aan de voorgestelde maatregelen? Zo ja, welke?

Deze vraag betreft de groep thuiszittende kinderen niet. Daarom geven we hier geen antwoord.

³ Met het 'schoolse-model' bedoelen we het brede spectrum aan kenmerken op didactisch en organisatorisch terrein, de versmalde kwaliteit- en kwaliteitsborging opvatting bij toezicht en handhaving daarvan (Frissen, P. et al. (2015), de bureaucratische voorwaardelijkheden en afhankelijkheden en inclusief de feitelijke werking van Passend Onderwijs, alles uitwerkend op het micro-, meso- en macro-niveau

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

Vraag 3

Voorgesteld wordt dat leerlingen die met hun ouders langdurig in het buitenland verblijven tijdelijk onderwijs op afstand kunnen volgen, als daarover overeenstemming wordt bereikt tussen ouders en de school. Welke effecten verwacht u van dit voorstel? Is dit voorstel voor u in de rol van ouder, leraar of onderwijsbestuurder werkbaar? Zo nee, waarom niet? Kleven er volgens u risico's aan de voorgestelde maatregelen? Zo ja, welke?

Deze vraag betreft de groep thuiszittende kinderen niet. Daarom geven we hier geen antwoord.

Vraag 4

Voorgesteld wordt dat kinderen via het volgen van thuisonderwijs aan de leerplicht kunnen voldoen indien het thuisonderwijs aan minimum kwaliteitsnormen voldoet waarop de onderwijsinspectie toezicht houdt. Welke effecten verwacht u van dit voorstel? Is dit voorstel voor u in de rol van ouder, leraar of onderwijsbestuurder werkbaar? Zo nee, waarom niet? Kleven er volgens u risico's aan de voorgestelde maatregelen? Zo ja, welke?

Met het wetsvoorstel wordt het voor de groep thuiszitters - integendeel - nog moeilijker om zich te ontwikkelen.

In de vraagstelling wordt 'voldoen aan de leerplicht' genoemd. Blijkbaar is het leerrecht voor kinderen niet aan de orde. Dat zou namelijk inhouden dat elk kind, ook zij die zich feitelijk niet binnen het regulier onderwijs (met het schoolse-model) kunnen handhaven, van een voor hen passend aanbod moeten kunnen genieten. Hoewel dit door ons geformuleerde argument ook voor de ontwerpers van het wetsvoorstel geldt, blijkt desondanks de oplossingsrichting gezocht te worden in doorzetting van reguliere inrichtingsspecificaties (het schoolse model). En daar zijn de thuiszittende kinderen nou net uitgevallen.

Het wetsvoorstel stelt eisen aan onderwijs op een andere locatie. De voorwaarden waaronder dat wordt erkend en toegelaten, zijn niet van toepassing op de groep thuiszitters. Zij zijn niet allemaal topsporters of culturele talenten (al kunnen ze dat wel zijn). Zij verkeren niet voor langere tijd in het buitenland. De ouders van de kinderen hebben geen principiële bezwaren tegen het aanbod van bijzonder onderwijs scholen in de regio. Zij passen ook niet bij de groep leerlingen waarvoor de school van aanmelding, het (ingekochte) zorgarrangement, het brede zorgaanbod van het Samenwerkingsverband (SWV)

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

gebleken soelaas heeft kunnen bieden. Deze thuiszittende kinderen hebben ook niet zodanige psychologische of lichamelijke handicaps of gedragsproblemen, waarvoor middels testen een ziektebeeld moet worden vastgesteld en een zorgplan moet worden gevolgd, of er medicijnen moeten worden voorgeschreven. Voor zover thuiszitters tijdelijk binnen reguliere onderwijssettings hebben gefunctioneerd, en daar gedragsproblemen hebben ontwikkeld, moet dat vooral aan het gebrek aan maatwerk, flexibiliteit en institutionele ontkenning van het anders zijn van deze kinderen worden toegeschreven. Als en zolang de school de regie houdt over het "tijdelijk" onderwijs dat het kind ontvangt, en zolang het doel van dit onderwijs-op-andere-locatie is terugkeer naar school, zullen we deze kinderen alleen nog maar verder traumatiseren. Deze kinderen verdienen een passend alternatief, en dat hoeft voor ons zeker niet per sé in te houden dat ze terug naar school moeten. Nee, het ligt niet aan de kinderen. Ja het ligt aan de kenmerken van 'schools leren' die onvoldoende openingen maakt, onvoldoende differentieert, weinig variaties toestaat; niet in meso-arrangementen noch in micro-leersituaties. Daarom ook komen wij tot de conclusie dat het wetsvoorstel niet de groep thuiszitters beoogt te erkennen waarop passende mogelijkheden moeten worden georganiseerd.

Dit voor thuiszitters onvoldoende passend gebleken 'schoolse model' krijgt door het wetsvoorstel en de daaruit voortkomende kwaliteitsborging van thuisonderwijs of onderwijs op andere locatie aldaar 'doorzetting'. De enige hoop en laatste mogelijkheid om tijdens de thuiszitperiode alsnog tot 'thuisleren' of tot 'leren op een andere locatie' te komen, wordt met het wetsvoorstel verder bemoeilijkt of zelfs definitief afgesloten. Thuiszitten wordt zo nog meer een probleem van de ouders en de kinderen zelf. Schoolplicht - de Nederlandse vorm van borging van leerplicht - wordt met het wetsvoorstel weliswaar enigszins opgerekt (onderwijs op een andere locatie). Echter, door de kwaliteitsborging conform het schoolse-model door te zetten, komt het leerrecht van de thuiszittende kinderen juist meer in het geding (zie ook Dullaert). Niet erkend leren blijft dan over als enige optie. En daar bemoeit de overheid zich dan alleen nog maar in sanctionerende zin mee.

Wij verwachten ook een voortzetting van de uit balans verkerende gezagsrelaties: institutionele versus die van de ouders. Ouders weten waar grenzen van hun kinderen worden bereikt. Met systemische ongevoeligheid van het schoolse leren wordt niet op wegvloeiende of opbouwende energie van de kinderen gedurende onderwijsleersituaties gestuurd. De school waar het kind zich aanvankelijk heeft aangemeld, blijft regiehouder van het gehele proces van thuisonderwijs en onderwijs op een andere locatie. Wij lezen geen toezicht op de

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

geadviseerde 'op overeenstemming gericht overleg met de ouders' zoals vermeld in het wetsvoorstel. Onderwijsinstellingen kunnen zonder sanctie het overleg met ouders ontmoedigen of weigeren aan te gaan. Beslissingen over de geboden 'uitzonderingen' als thuisonderwijs en/of onderwijs op een andere locatie, kunnen over de hoofden van de ouders met hun kinderen heen worden genomen. Indien de ontwerpers van dit wetsvoorstel dit niet zo hadden bedoeld, zal hier toch echt bijstelling moeten worden doorgevoerd. Elke beslissing die wordt genomen de leer carrière van het kind aangaande, mag niet zonder instemming van de ouders worden genomen. Deze borging is in het wetsvoorstel niet geregeld.

Wij adviseren zelfs een stap verder te gaan: de ouders als fundamentele gezagsdrager voor alle beslissingen over de leer carrière van hun kinderen. Pas dan zal het leerrecht van de kinderen goed verankerd liggen. Wij beseffen ons dat deze omslag niet makkelijk is te realiseren. Het zou veel betekenen m.b.t. de onderwijswetgeving, de leerplicht, de wet op toezicht van het onderwijs. Maar het opent wel de weg naar andere vormen van kwalitatief onderwijs die passen bij elk kind. Het is deze **kind-aanbod-relatie op microniveau** die binnen het kwaliteitsdomein centraal moet staan. Het schoolse leren biedt daar verre van garantie toe.

Vraag 5

Hoe zou een thuisonderwijzer zijn pedagogisch-didactische bekwaamheid kunnen aantonen? Kunt u dit toelichten?

Indien bevoegdheid bekwaamheid garandeert, dan is het aantonen van de bevoegdheid voldoende.

De realiteit is echter anders. Bevoegde docenten zijn niet altijd bekwaam in het dealen met complexe onderwijsleersituaties, zeker niet wanneer kinderen andere aandacht vragen dan het 'schoolse model' en het daarin veronderstelde gemiddelden van leergedragingen, leertempo, e.d.

Hieronder beschrijven we een 'bekwaamheid aantoon-traject' voor thuisonderwijzers. Daarbij de volgende fundamentele opmerkingen:

- Hetgeen wij voorstellen voor thuisonderwijzers vinden wij tevens van belang voor andere onderwijzers/docenten die buiten het thuisonderwijs bekwaamheid moeten aantonen. Indien niet voor alle docenten in het Nederlands onderwijs op vergelijkbare wijze hun bekwaamheid hoeven te

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

tonen⁴, dan vinden wij dat docenten die dat wel kunnen aantonen voor de thuisonderwijs situatie als een expert in die situatie moet worden opgevat, en als zodanig moet worden gewaardeerd en bezoldigd.

- Dit eerste punt heeft hoge importantie, aangezien dan aan de voorkant van het thuiszittersprobleem de verkeerde keuzes, begeleidingsmodellen, leerarrangementen worden voorkomen, met uitruil voor bekwame docenten in ook een passende onderwijs constructies⁵.
- Wij vinden het essentieel dat de leerbaarheid van de leerkracht in de begeleiding van de kinderen blijkt. Dat het proces van leren en begeleiden nauwe inhoudelijke en emotionele verbondenheid vertoont. Dat is een manier van kwalitatief kijken, zoals wij hierboven reeds schetsen.

1. **Situatief Assessment:** Het aantonen van pedagogische-didactische bekwaamheid geschiedt het beste d.m.v. observaties bij het begeleiden van onderwijsprocessen in reële thuisonderwijs situaties. Daarbij de volgende opmerkingen:

- Samenstelling van de observatoren groep: ons inziens moet dat een mix zijn van een onderwijskundige, een docent, ouders (van eventueel een ander kind), en een leeftijdsgenoot van de kinderen in de geobserveerde situatie;
- Samenstelling van observatiecriteria: wij zijn van mening dat die worden opgesteld n.a.v. korte ondervraging van de kinderen die 'straks' worden geobserveerd. Het gaat dan om boven tafel te krijgen wat de kinderen willen leren, en liefst ook een idee vormen over hoe ze dat willen leren. De leerling-observanten kunnen dat laagdrempelig samen met de straks geobserveerde kinderen doen. Observatiecriteria moeten vooral in procestermen worden beantwoord;
- Evaluatie van de observatie: naast de voor de hand liggende bespreking van observaties versus observatiecriteria, stellen wij voor de geobserveerde kinderen zelf te betrekken bij de evaluatie. Daarbij de verhouding tussen wat heb je geleerd versus wat had je willen leren, én de verhouding hoe heb je geleerd versus hoe had je willen leren. En tenslotte, welke ondersteuning zij hebben ervaren van de thuisonderwijzer.

⁴ Dit levert ongetwijfeld een interessante discussie met de Onderwijscoöperatie op!

⁵ Advies Centrum Thuiszitters heeft een 'Passende Onderwijs Constructie (POC) ontwikkeld dat ingezet zal worden bij advies- en reparatie-trajecten t.b.v. scholen en SWV's

ACT!

Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

2. Zelf-assessment: wij stellen voor d.m.v. een rubrik de bekwaamheid-groei van de betreffende docent door hem/haar zelf aan te geven. In een narratief nagesprek worden argumentaties, voorbeelden en ontwikkelpunten besproken.

3. Toets 'adaptieve kennis en creatief flexibel handelen'. Schriftelijke behandeling van complexe casussen die zorgvuldig zijn samengesteld op basis van elementen van reële casussen. Daarin zit altijd een dilemma verwoord. De vraag is dan om begeleiding- en interventie-scenario's te ontwikkelen. Eventueel vergelijkbaar met een 'zorgplan'.

Afrondend:

Het aantonen van bekwaamheid mag geen één moment aangelegenheid blijven. Het is van belang dat thuis-docenten diepe psychologische, pedagogische en didactische kennis hebben over de leer-bekwaamheden van deze anders lerende leerlingen! Begeleiden door deskundigen op dit vlak, intervisies, informatiebijeenkomsten, etc., moeten ertoe leiden dat deze docenten zich steeds beter kunnen specialiseren.

Nabeschouwen

Uit onze beantwoording van gestelde vragen blijkt dat wij van mening zijn dat het wetsvoorstel, zoals in concept is beschreven, voor de groep thuiszitters nog **onvoldoende garantie** biedt om:

- als groep erkend te worden;
- thuisonderwijs als oplossing voor thuiszitters te zien, opdat zij erkende thuisleerders worden;
- thuis- of vergelijkbaar onderwijs als duurzaam en eventueel langdurige oplossing te zien voor de thuisleerders als alternatief voor het enige perspectief van terugkeren;
- als ouders het recht op onderwijs voor hun kinderen goed te kunnen doen laten gelden.

Wij zien dat als thuisonderwijs conform het wetsvoorstel zo wordt geïmplementeerd, er een dusdanige bureaucratische en papieren bewijslast zal gaan gelden op voortgang, dat pedagogisch-didactische bekwaamheden van ondergeschikt belang zullen worden (het schoolse-model kent dit probleem overigens ook al). Systeem-vereisten gelden in het wetsvoorstel zwaarder dan interactie-vereisten!

Wij zien wel degelijk ook **kansen** voor de groep thuiszitters:

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

- het organiseren van alternatieve vormen voor regulier onderwijs gaat tot nu toe vooral gepaard met een bekostigingsprobleem. Daar biedt het wetsvoorstel uiteraard wel openingen toe;
- het inkopen van voor de groep thuiszitters gespecialiseerde projecten/initiatieven⁶ door de school van aanmelding, waarbij naast overheveling van financiën, tevens beslissingsbevoegdheid over het leertraject van het kind zou moeten worden toegekend aan de ouders primair en secundair met het aanbod verstrekkende project/initiatief.

Wij pleiten op grond van deze kansen om **experimenteerruimte** te gunnen aan de groep thuiszitters. In het kader van onze kwaliteit-opvatting - kind-aanbod-relatie op microniveau - moet dan vooral aangetoond kunnen worden dat de thuis-leersituatie daadwerkelijk leidt tot kwalitatief leren⁷. Dat aantoonbaar maken zien wij mogelijk bijvoorbeeld met **Schoolpoort**, het portfolio-systeem waar het kind de feitelijke 'eigenaar' is (dus niet per sé een instituut). Indien dit portfolio blijkt geeft van relevante en kwalitatieve leervorderingen, dan zou het onzinnig zijn de thuis-leersituatie op voorhand in tijd te beperken. Voor die experimenten zou een intensieve zoektocht naar sublieme thuisonderwijzers nodig zijn, die met het door geformuleerde voorstel hun bekwaamheden kunnen aantonen.

Wij als ACT! kunnen op verzoek in vele aspecten van genoemde experimenteerruimte essentiële bijdragen leveren.

Ons finale voorstel is aldus:

Voor de groep thuiszitters de genoemde experimenteerruimte te bieden.

Lex Hupe
Indi Hondema
Hans Pollen
15-1-2017

⁶ Advies Centrum Thuiszitters heeft het concept 'PlayGround' ontwikkeld voor passende leeromgevingen voor de groep thuiszitters

⁷ Bij kwalitatief leren is er altijd sprake van actieve betekenisgeving van de lerende zelf (constructivistisch uitgangspunt), dat leerhandelingen gedragsactiviteiten zijn die slechts ten dele observeerbaar zijn, dat leerhandelingen volledig uitgevoerd dienen te worden, en dat leren en reflecteren variërend dient voor het hier en nu, tot aan toenemend zelfbewustzijn (Rossum & Hamer, 2010, en Vygotsky, 1930). Op grond daarvan zien wij Biesta's functies van georganiseerd leren (subjectivering, kwalificeren en socialiseren, Biesta 2013) in alle leerinteractie-momenten als pedagogisch/didactische waarde. Met als kanttekening dat kinderen leren ook bijdrage te leveren aan de ontwikkeling op micro-, meso- en macro- niveaus van de samenleving met erkenning én honorering van hun uniciteit.

ACT! Advies Centrum Thuiszitters

Leerrecht in de praktijk!

Referenties

- Biesta, Gert J. J. (2013). *Beautiful Risk of Education*.
- Frissen, P. et al. (2015). *Sturing van onderwijskwaliteit in het primair onderwijs. Op zoek naar een balans tussen gedeelde betekenis en variëteit*. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur/ Tilburg University.
- Meer, van der, J. (2016). *De bomen en het bos. Leraren en ouders over passend onderwijs*. Publicatie maakt deel uit van het door het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek gefinancierde onderzoeksprogramma Evaluatie Passend Onderwijs (2014-2020).
- Rossum, van, E. J., & Hamer, R. N. (2010). *The meaning of learning and knowing*. University Utrecht. SensePublishers, Rotterdam; 1-208.
- Slump, K. (2015). *Van Miep ziek naar Miep op maat. Onderwijs op maat als voorwaarde voor een recht op onderwijs voor ieder kind*.
- Vygotsky, L. S. (1930). *Mind and Society*. Published by: Harvard University Press; Transcribed: by Andy Blunden and Nate Schmolze.